

## LIETUVOS BAJORĖS IR ŽEMĖVALDA: NUOSAVYBĖS SANTYKIAI XIX AMŽIAUS ANTROJE PUSĖJE

**Tamara Bairašauskaitė**

Habilituota humanitarinių mokslų daktarė  
Lietuvos istorijos instituto vyriaus. m. d.  
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius  
Tel. (8 5) 262 68 56  
El. paštas: bairasauskaite@istorija.lt;  
achtamarbairas@gmail.com

### Įvadas

Rusijos imperijoje privati nuosavybė buvo socialinio ir *gender* pobūdžio. Imperiniai standartai skyrė bajorų, valstiečių, miestiečių, pirklių, vyrų ir moterų teisę į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, galimybę jį perimti, valdyti ir juo disponuoti. Privачios nuosavybės socialiniai ir teisiniai principai kito. XIX a. antrojoje pusėje suartėjo skirtingų socialinių sluoksnių teisė į nuosavybę, išliko ir skirtumų. Imperijos įstatymai neakcentavo teisės į nuosavybę socialinio aspekto, tačiau atskirai buvo aptariamoms vyrų ir moterų teisėms<sup>1</sup>. Neatsitiktinai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios rusų teisininkai daug dėmesio skyrė privачios ir viešosios teisės požiūriui į moterį<sup>2</sup>. Tačiau istoriografija imperijos

moterų nuosavybės teisės klausimui nėra palanki<sup>3</sup>. Išskirtine laikytina Michelle Larmarcho Marrese monografija apie Rusijos imperijos bajorių santykį su nuosavybe XVIII a.–XIX a. pirmojoje pusėje. Autorė ištyrė, kaip kito rusų bajorių padėtis paveldėjimo, žemėvaldos, nuosavybės valdymo ir jos perdavimo testamentu srityse. Ji padarė išvadą, kad ši grupė turėjo išskirtinę privilegiją disponuoti nuosavybe. M. L. Marrese manymu, Rusijos imperijos bajorų luomo moterys, kad ir neturėjusios lygių teisių su vyrais, pavyzdžiui, paveldėdamos nuosavybę, kontroliavo savo žemę ir turtą, atkakliai, sumaniai ir

<sup>1</sup> Свод Законов Российской империи, т. X, ч. I: Свод законов гражданских. Кн. I: О правах и обязанностях семейственных. СПб, изд. 1900 г.

<sup>2</sup> Оршанский И. Г. Исследования по русскому праву семейному и наследственному. СПб, 1877; Законы о женщинах: (Сборник всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола). СПб, 1899; Синайский В. И. Личное и имущественное положение замужней женщины в

гражданском праве. Юрьев, 1910. Išsami XIX a. pab.–XX a. pr. rusų teisininkų ir publicistų darbų apie moterų teises imperijoje bibliografija Svetlanos Vorosilovos disertacijoje: Ворошилова С. В. Правовое положение женщин в России в XIX – начале XX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Саратов, 2011.

<sup>3</sup> Iš negausios rusų istoriografijos šiuo klausimu galima paminėti: Тишкин Г. А. Женский вопрос в России 50–60-е гг. XIX в. Ленинград, 1984. Apie moterų teisinę padėtį ir situacinių teisių taip pat žr.: Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R. Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia. VIII tomas, I dalis. Vilnius, 2011, p. 457–462.

išradingai naudojosi suteiktomis teisėmis ir turėjo daugiau laisvių už Vakarų Europos elito moteris. Ji teigia, kad privati nuosavybė buvo vienintelė Rusijos patriarchalinės visuomenės sritis, kurioje moterys jautėsi lygios su vyrais, jos naudojosi užtikrinta teise į dalį šeimos turto, o ištekėjusios moterys savarankiškai dalyvavo turto sandoruose ir tvarkė turto reikalus. Moterų bajorių elgsena nuosavybės santykiuose buvo stebėtinai panaši į vyrų elgseną. Jos valdė tėvonijas, rūpinosi didinti vaikų palikimą, priešinosi nuosavybės skaidymui ir gynė giminės interesus. Valdžia turėjo pasirūpinti, kad šios bajorių teisės būtų įgyvendinamos, o tai leido moterims plačiai naudotis privačia nuosavybe. M. L. Marrese padarė kitą svarbią išvadą – kad iki XIX a. vidurio susiformavusi bajorių nuosavybės teisė buvo kodifikuota ir XIX a. antrojoje pusėje iš esmės nesikeitė<sup>4</sup>. Į jos tyrimą nepateko buvusios Abiejų Tautų Respublikos bajorės, o jų situaciją apibūdino pastaba apie Černigovo ir Poltavos gubernijų gyventojas, kurių teises reglamentavo ir po 1840 m. čia paliktas veikti Lietuvos Statutas, autorės manymu, labiau varžęs moteris, nei imperijos įstatymai<sup>5</sup>.

XIX a. Vakarų gubernijų bajorių žemvaldžių santykis su turima nuosavybe laukia nuodugnesnių tyrimų. Iki 1840 m. šiuos santykius reguliavo Lietuvos ir Rusijos teisė, vėliau – tik Rusijos teisė. Tačiau mažai tėra žinoma apie dvarų ir žemės savininkų dalyvavimą valdant bendrą ar atskirą turtą, o jeigu apie tai ir buvo užsi-

mintas, tai tik per vyrų nuosavybės prizmę<sup>6</sup>. XIX a. antrosios pusės modernėjančioje imperijos visuomenėje bajorų luomas naudojosi teise į nuosavybę pagal nusistovėjusį modelį, moteris bajorė nesiekė jo keisti, bet galėjo jį adaptuoti. Pagrindinė jos užduotis buvo šį modelį pritaikyti sau, pasinaudoti suteiktomis teisėmis, jas ginti, įsitraukti į nuosavybės santykius ir išsiugdyti teisinę sąmonę. Vakarų gubernijų bajorėms teko priimti „namų židinio sergėtojais“ nebūdingus sprendimus, rūpintis šeimos materialine gerove, kovoti dėl žemės, dalyvauti teismuose, valdyti dvarus, ūkininkauti, investuoti lėšas, rodyti iniciatyvą, konkuruoti su vyrais. Būtų neteisinga teigti, kad šios veiklos sritys bajorėms buvo nepasiekiamos XIX a. pirmojoje pusėje. Tačiau padėtis, susiklosčiusi po 1863–1864 m. sukilimo, kai imperijos valdžia tramdė „lenkų kilmės“ bajorus pasitelkusi žemėvaldą, vertė jas keisti elgseną, įgyti naujos socialinės ir teisinės patirties.

Šiame straipsnyje, kuris nepretenduoja į išsamų Lietuvos bajorių nuosavybės tyrimą, aiškinamasi, kaip XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje Kauno ir Vilniaus gubernijų bajorės žemėvaldės, pirmiausia „lenkų kilmės“ konstravo savo santykį su privačia nuosavybe, kurią sudarė dvarai ir žemė. Neskiriama dėmesio moterų nekilnojamajam turtui mieste, nors bajorėms žemėvaldėms priklausė namų miestuose ir miesteliuose. Tyrimo šaltinį sudaro bajorių prašymai vietinei ir centrinei valdžiai, įvairių valdžios institucijų susirašinėjimas žemėvaldos klausimu, teismų bylos ir teisės aktai.

<sup>4</sup> Marrese M. L. *A Woman's Kingdom: Noblewomen and the Control of the Property in Russia, 1700–1861*. Ithaca & London, 2002; Cit. pagal: *Марресе М. Л. Бабые царство: дворянки и владение имуществом в России (1700–1861)*. Москва, 2009.

<sup>5</sup> *Марресе М. Л. Бабые царство*, с. 22.

<sup>6</sup> *Bairišauskaitė T. Mykolas Juozapas Rōmeris (1778–1853). Bajoro viešojo ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius, 2011, p. 244, 281, 283.

## Bajorės žemvaldės skaičiais

XIX a. bajorė žemvaldė – tai įprastas reiškinys, nors pagal įstatymus (tiek Lietuvos, tiek Rusijos) moterys bajorės paveldėdavo mažiau už vyrus, o jeigu tekėdamos savo dalį gaudavo pinigais, nekilnojamasis turtas likdavo broliams. Dar iki baudžiovos panaikinimo dvarininkų savininkų sluoksnį sudarė vyrai ir moterys, nors pastarųjų pozicija privačios nuosavybės atžvilgiu buvo silpnesnė. Išliko įvairiomis progomis sudaryti dvarų savininkų sąrašai, kuriuose sužymėtos stambių, vidutinių ir smulkių dvarų savininkės. Antai 1859 m. duomenys apie Vilniaus gubernijos Vileikos apskrities dvarus ir baudžiauninkus rodo, kad iš 178 dvarų savininkų 29,7 % sudarė moterys (53 dvarininkės)<sup>7</sup>. Panašiai turėjęs atrodyti vyrų ir moterų žemvaldžių santykis kitose Vakarų gubernijų apskrityse. Po baudžiovos panaikinimo iki XX a. pradžios žemvaldžių santykis pagal lytį įvairavo. Išliko Kauno gubernijos „lenkų kilmės“ bajorų dvarų, kuriems buvo uždėtas kontribucijos mokestis, 1868 m. sąrašai. Šešiose gubernijos apskrityse (be Kauno aps.) buvo surašyti 4 405 dvarai ir žemės savininkai, iš jų 785 moterys, t. y. jos sudarė 17,8 % dvarų savininkų<sup>8</sup>.

<sup>7</sup> Дело о положении дворянских имений Вилейского уезда, 1859 г. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 391, ap. 9, b. 1821, l. 2–386.

<sup>8</sup> Список землевладельцев польского происхождения Ковенской губернии Новоалександровского уезда 1868 г., ten pat, f. 378, Bs, 1868, b. 3452, l. 1–107; Список землевладельцев польского происхождения Ковенской губернии по Тельшевскому уезду, ten pat, b. 3453, l. 1–144; Список землевладельцев польского происхождения Ковенской губернии Россиенского уезда, ten pat, b. 3454, l. 1–159; Список землевладельцев польского происхождения Ковенской губернии Шавельского уезда, ten pat, b. 3455, l. 1–120; Список землевладельцев польского происхождения Ковенской губернии Вилкомирского уе-

Išsamesni duomenys apie Vilniaus gubernijos bajorus žemvaldžius buvo surinkti 1900–1903 m. Septyniose apskrityse surašyti 4 249 žemvaldžiai, iš jų 627 moterys, kurios sudarė 14,7 % visų žemvaldžių<sup>9</sup>.

Sąrašuose nenurodomas bajorių žemvaldžių šeiminis statusas. Retai žymėta, kad dvaro savininkė yra našlė. Kad tokių būta, rodo įrašas, jog dvaras priklauso moteriai ir jos vaikams, paprastai nepilnamečiams. Moterys perimdavo vyrų nuosavybę su teise ją valdyti iki gyvos galvos, o vėliau palikti ją vaikams ar giminėms. Jeigu dvaras buvo bendra vyro ir žmonos nuosavybė, yra parodyti abu savininkai. Lygiai taip pat kartu surašyti bendraturčiai broliai, seserys ar kiti giminės ir ne giminės, jeigu dalis dvaro atiteko kreditoriams. Vis dėlto dauguma sąrašuose minimų bajorių žemvaldžių yra surašytos po vieną, o tai leidžia daryti prielaidą, kad nuosavybės teise jos naudojosi savarankiškai. Tai galėję būti netekėjusių bajoraičių paveldėtas dvaras arba ištekėjusių bajorių nuosavybė, kuri joms priklausė atskirai nuo vyro, sūnaus ar dukters.

## Bajorės reikalauja savo dalies

Po sukilimo dvarų ir žemės neteko vyrai, kartu su šeimomis ar patys vieni patyrę konfiskacijos, sekvestro ir privalomo dvarų pardavimo padarinius. Išstremtus sukilimo dalyvius keitė moterys, stojusios ginti šeimos nuosavybės. Jos siekė išgelbėti

зда, ten pat, b. 3456, l. 1–117; Список землевладельцев польского происхождения Ковенской губернии Поневежского уезда, ten pat, b. 3457, l. 1–142.

<sup>9</sup> О сообщении в МВД по делам дворянства Виленскому, Ковенскому и Гродненскому генерал-губернатору сведений о пространстве недвижимых имений, принадлежащих потомственному дворянству Виленской губернии, ten pat, f. 381, ap. 19, b. 4079, l. 1–257.

bent dalį dvarų žemės, turėti pragyvenimo šaltinį, kai tuo negalėjo pasirūpinti vyrai. Bajorės teikė prašymus gubernijos ir aukščiausiajai valdžiai, kreipėsi į teismus, reikalavo teisingumo, sėmėsi argumentų iš teisės normų ir įstatymų, buvo atkaklios ir išradingos, nors rizikavo pralaimėti.

Dvarų gelbėjimo patirtis rodė, kad bajorių padėtį nuosavybės atžvilgiu sunkino tai, jog jų dvaro ar žemės dalis dažnai nebuvo atskirta nuo kitų bendraturčių. Smulkių ir vidutinių dvarų stengiasi neskaidyti, moterų teisė į jų dalį paprastai buvo garantuojama testamentu, privačiu susitarimu ar dar kitaip, nesirūpinant formaliai įteisinti nuosavybę pagal Rusijos įstatymus.

Vilniaus gubernijos Vileikos apskrities bajorėi Teresei Volk nepavyko įrodyti, kad jai priklausė du 45 deš. sklypai, įsigyti už savo pasogą ir vyro lėšas 1856 ir 1862 m. Jos vyras Ignotas Volkas buvo ištremtas į Tomsko guberniją už tai, kad nepranešė valdžiai apie sūnaus dalyvavimą sukilime. Sūnus dingo be žinios, o vyras tęsė namuose surašyti testamentą, kuriuo žmonai paliko valdyti žemę iki gyvos galvos. Pagal 1865 m. gruodžio 10 d. įstatymą šiuos sklypus buvo privalu parduoti. Generalgubernatorius M. Muravjovas, į kurį moteris kreipėsi, leido jai žemę pasilikti. Tačiau 1867 m. gruodį baigėsi terminas, nustatytas parduoti ištremtųjų dvarus. T. Volk dvarelis buvo aprašytas ir paskelbtos jo varžytinės. Vilniaus gubernijos valdyba sprendimą parduoti jos žemę motyvavo tuo, kad moters teisė į žemę nebuvo formaliai patvirtinta (*введение во владение*), tad vieninteliu savininku buvo pripažintas ištremtasis I. Volkas<sup>10</sup>.

<sup>10</sup> Vilniaus gubernijos valdybos 1868 m. spalio 9 d. žurnalo kopija, ten pat, f. 378, Bs, 1868, b. 2525, l. 15–18.

Dalį sekvestruoto ir privalomai parduodamo Norkiškės dvaro (Kauno gub., Raseinių aps.), kuris priklausė ištremtajam Anastazijui Rakauskui, bandė susigrąžinti jo motina ir sesuo. Dvaras buvo nemažas, sudarė apie 648 deš. žemės<sup>11</sup>. Ona Rakauskienė ir Veronika Rakauskaitė-Vaidilienė kreipėsi į Vilniaus gubernijos valdybą baigiantis tremtinių dvarų privalomo pardavimo terminui (1867 m. gruodį), kai Norkiškės buvo parengtos pardavimui. Moterys teigė, kad 1827 m. mirus jų vyrui ir tėvui, dvarą paveldėjo visa šeima: motina, du broliai ir sesuo. Mirus vienam broliui, dvaras liko trims paveldėtojams, motinos dalis priklausė jai iki gyvos galvos ir buvo dokumentaliai pagrįsta. Veronika „pagal Lietuvos Statutą“ turėjusi savo teisėtą ketvirtadalį, tačiau šeima žemės skaidyti nenorėjusi, todėl savo teisių į žemę formaliai netvirtinusi. Taigi pagrindinis nuosavybės įrodymas buvo žemės valdymas daugiau kaip trisdešimt metų<sup>12</sup>. Nesulaukusios teigiamo Gubernijos valdybos sprendimo, moterys pateikė ieškinį Kauno gubernijos Valstybės turtų valdybai dėl neteisingo sekvestravimo ir reikalavo atkurti jų abiejų teisę į nuosavybę, kuri sudarė du trečdalius Norkiškės dvaro<sup>13</sup>.

Bajorės buvo priverstos ginti savo turtą ne tik nuo valdžios, bet ir nuo vyrų, brolių, sūnų, kai su jų neatskirta dalimi vy-

<sup>11</sup> Ведомость именям 6-ти Северо-Западных губерний, подлежащим обязательной продаже, с обозначением размера ссуд, назначенных Обществом взаимного поземельного кредита, за вычетом всех следующих с заемщика взносов в кредитных рублях, ten pat, f. 378, Bs, 1868, b. 2450, l. 6, 14.

<sup>12</sup> *Земская давность* – žemės valdymas ne mažiau kaip dešimt metų, mažiausias terminas, pakankamas nuosavybės teisei įrodyti.

<sup>13</sup> Дело по ходатайству дворянки Вероники Войдыловой о выделе ей четвертой части с имения Наркишки. LVIA, f. 378, Bs, 1868, b. 2445, l. 116–155.

rai elgėsi kaip panorėję. 1895 m. Sofija Švoinicikienė pareikalavo per teismą, kad nebūtų parduodamas Rodų dvaras Kauno apskrityje. Dvaras turėjo būti išvaržytas už sūnaus Liudomiro skolą Konstantinovo (dab. Deltuvos) skolinamajai ir taupomajai bendrijai. Moteris siekė atsikovoti jai priklausiusią 1/7 dvaro dalį, nors formaliai dvaro savininkas buvo jos sūnus. Kauno apygardos teisme ji laimėjo bylą. Sprendimą patvirtino Vilniaus teismo rūmai, kuriems bendrija pateikė apeliaciją<sup>14</sup>. Seserys Eugenija Leparskienė ir Klementina Kulikauskienė iškėlė bylą broliui Jurgiui Gouvaltui, pardavusiam Mandeikių žemę Panevėžio apskrityje, ir penkiems valstiečiams, įsigijusiems dvaro žemės sklypus. Jos reikalavo pripažinti negaliojančiomis žemės pardavimo sutartis ir panaikinti išduotus valstiečiams žemės nuosavybės aktus, nes J. Gouvaltas pardavė ir seserų teisėtą dalį, kuri sudarė 2/14 visos dvaro žemės. Tačiau kol žemė buvo laikoma valstiečių nuosavybe, jos reikalavo pripažinti jų teisę į 2/14 valstiečių įsigytos žemės. Vilniaus teismo rūmų sprendimas pripažino sandorį neteisėtu, o parduotą žemę – bendra valstiečių ir bajorių nuosavybe<sup>15</sup>.

Moterys gynė savo interesus vyrui netinkamai elgiantis su nuosavybe, neužtikrinus jų ir vaikų išlaikymo, nesirūpinus

<sup>14</sup> По жалобе поверенного Константиновского ссудо-сберегательного товарищества присяжного поверенного Малинского на решение суда от 10 мая с. г. по иску означенного товарищества к дворянину Людомиру Михайловичу Швойницкому дворянки Софии Онуфриевны Швойницкой об освобождении от описи и продажи имения Роды в сумме 15000 руб., ten pat, f. 445, ap. 2, b. 3067, l. 13–15.

<sup>15</sup> По жалобе дворянок Евгении Юрьевны Лепарской и Клементины Юрьевны Куликовской на решение Ковенского окружного суда от 6 марта 1893 по иску их к Юрию Гоувальту и крестьянам Моисею Плучасу, Иосифу Урбайтису и др. в сумме 5000 руб. о земле, ten pat, b. 3276, l. 42–46.

gausinti šeimos turtą. Gabrieliaus ir Žozefinos Zaleskių konfliktas dėl vyro išlaikymo nebuvo tipiškas reiškinys vien dėl to, kad aukšta padėtis visuomenėje leido vyrui manipuliuoti viešąja opinija, taip pat dėl to, kad panašių situacijų retai pasitaikydavo aukštuomenėje. Ž. Zaleskienė kaltino vyrą, kad jis įkeitė bankui tėvoninį Veliuonos dvarą (Kauno aps.), išpardavė valstiečiams dvaro sklypus ir švaistė gautus pinigus. Klausimą, ar skirti globą Veliuonos dvarui, 1898 m. svarstė Valdantysis Senatas, kuris gavo informaciją, jog 1 079 deš. dvaras, garsėjęs derlinga žeme ir puikiu mišku, klestėjo, kol jį valdė Gabrielio tėvas Zenonas Zaleskis. Paveldėjęs Veliuoną Gabrielis įkeitė dvarą, pardavė mišką, skolinosi stambias sumas, iššvaistė žmonos pasogą, prastai ūkininkavo ir vaikėsi prabangos. Jo skoloms padengti buvo parduota Pamituvio dvaro, priklausančio broliui Vladislovui Mykolui, pasirinkusiam dvasininko ir mokslininko kelią, žemė. Dvaro savininko neūkiškumą liudijo kaimynai ir apskrities bajorų vadovas. Tačiau G. Zaleskio pasamdytas teisininkas atrėmė kaltinimus, pasiremdamas dvarininko teiginiais, jog visos išlaidos buvo susijusios su šeimos reikalais – reikėjo sumokėti tėvo skolas, seseriai išmokėti pasogą. Miško pardavimo ir dvaro žemės parceliavimo jis nelaikė neūkiškumo įrodymu, dėl ekonominės situacijos tą patį darė daugybė Lietuvos žemvaldžių. Valdantysis Senatas taip pat nemanė, kad toks neūkiškumas bajoro elgesys suteikia pagrindo skirti jo dvarui globą, mat G. Zaleskis nebuvo skolingas valstybės išdui ir turėjo kreditą užsienio bankuose. Ž. Zaleskienei neliko kitos išeities, tik skirtis su vyrų, tiksliau, prašyti separacijos ir reikalauti grąžinti pasogą, dargi su palūkanomis. Vyras priešta-



ravo ir teigė, kad visas žmonos kapitalas buvo panaudotas jos gydymuisi užsienyje ir dvaro apstatymui, o vėliau neigė gavęs pasogą. Kauno apygardos teismo sprendimas rėmėsi privačiu dokumentu – G. Zaleskio įsipareigojimu, pasirašytu sutuoktinių kivičio metu, kasmet skirti atitinkamą sumą keturiems vaikams ir žmonai išlaikyti, bet neliesti jos atsinešto kapitalo, kurio saugumą garantavo Veliuonos dvaras. To pakako, kad teismas priteistų gražinti Zaleskieni 15 000 rb ir palūkanas, kurios sudarė per bendro gyvenimo metus<sup>16</sup>.

### Dvarų pardavėja ir pirkėja

Imperijos įstatymai nedraudė bajorėms pirkti dvarą ar žemę. Tačiau Vakarų gubernijų bajorus nekilnojamojo turto rinkoje varžė 1865 m. gruodžio 10 d. įstatymo apribojimai. Tik 1905 m. gegužės 1 d. įstatymas, leidęs bajorams lenkams pirkti žemę iš lenkų, pagyvino žemės apyvartą<sup>17</sup>. „Lenkų kilmės“ bajorės iki 1905 m. dvarų ir žemės, matyt, nebuvo įsigijusios, bet laimę bandė. Kazimiera Vėlyčkaitė-Burgard vylėsi permaldauti valdžią, kurios pareiga, jos manymu, buvo ginti nelaimėlius ir nuskriaustuosius. Ji prašė Vilniaus generalgubernatoriaus Aleksandro Potapovo leidimo įsigyti kad ir mažą žemės sklypą, nes su vyru ir vaikais likusi be pastogės. Vėlyčkų tėvonija – Pagojės dvaras Ukmergės apskrityje, buvo perduota kaip išstremtų brolių Boleslovo ir Ignoto nuosavybė.

<sup>16</sup> По жалобе поверенного дворянина Габриеля Зенонова Залеского, присяжного поверенного Обезерского на решение Ковенского окружного суда от 18 февраля 1900 г. по иску к его доверителю дворянки Жозефины Залеской о возврате приданного, т. пат, б. 4920, л. 15–23, 32–36.

<sup>17</sup> *Bairašauskaitė T.* Bajorų žemėvalda XIX a. 8-ajame dešimtmetyje – 1905 m.: Kauno ir Vilniaus gubernijos // *Lituanistica*. 2012, t. 58, Nr. 3 (89), p. 242.

Jos ir seserų dalys nebuvo atskirtos, tad į svetimas rankas perėjo visas Vėlyčkų dvaras. Prašytoja naiviai tikėjosi, kad valdžios nusiteikimą bausti „lenkų kilmės“ bajorus paveiks buvusi nepriekaištinga vyro tarnyba Ukmergės apskrities teisme, nepritarimas sukilimui, sutuoktinių senyvas amžius ir vargana padėtis. Tačiau paprastiesiems bajorams katalikams valdžia išimčių nedarė ir moters prašymas buvo atmestas<sup>18</sup>. Šioje istorijoje atkreiptinas dėmesys į du momentus: pirma, žemės pirkimo reikalais rūpinosi moteris, tikintis didesnio valdžios palankumo; antra, ji buvo įsitikinusi, kad, netekusi nuosavybės dėl brolių kaltės, gali tikėtis teisingumo ir atkurti nuosavybę kitu pavidalu.

Teisiniai suvaržymai nebuvo taikomi, kai pirkimo objektas buvo paveldimas dvaras ir vienas paveldėtojų siekė įsigyti kitų paveldėtojų dalis. Tokiu būdu šeimos turtą siekė padidinti buvusio Vilniaus apskrities bajorų vadovo Rudolfo Pisankos duktė Kotryna Byšinskienė, ketinusi pirkti Vilniaus apskrityje Voronių dvarą, kurį jai ir dar penkiems paveldėtojams paliko tėvo motina Kotryna Gorskienė. K. Byšinskienės vyrui priklausė nedidelis, 400 deš., Jurkiškių dvaras Ašmenos apskrityje. Pridėjus 1 250 deš. Voronių dvaro, sutuoktiniai būtų virtę stambiais žemvaldžiais. Bajorė pateikė prašymą imperatoriaus vardu. Atitinkamų Sankt Peterburgo institucijų paklaustas Vilniaus generalgubernatorius nematė formalių kliūčių jai tapti geidžiamo dvaro savininke, išmokėjęs kitiems paveldėtojams jų dalis. Tačiau policijos surinkta informaciją apie Byšinskių ryšius

<sup>18</sup> Дело по прошению жены надворного советника Казимиры Бургардт о разрешении ей и мужу ее приобрести покупкой землю в Северо-Западном крае. LVIA, f. 378, Bs, 1874, b. 568, l. 3–6.

su aukštu katalikų dvasininku Aleksandru Grinevickiu ir įtakingais lenkų aristokratais vertė valdžią suabejoti K. Byšinskiėnės „politiniu patikimumu“, tad jai nebuvo leista perimti visą dvarą<sup>19</sup>.

Moterys išitraukė į žemės pirkimo ir pardavimo sandorius, kai 1905 m. gegužės 1 d. įstatymas suteikė lenkams teisę pirkti žemę iš lenkų. Jos atkakliai siekė tikslo, gudravo, jei reikėjo apeiti įstatymus. Inžinieriaus architekto žmona Olimpija Žozefina Rutkovskytė-Stypulkovskienė, iš tėvo paveldėjusi 54 deš. Vilniaus apskrityje, ketino keleriopai padidinti valdas, iš varžytinių įsigydama 723 deš. Mniutos dvarą Dysnos apskrityje. Varžytinėse ji asmeniškai nedalyvavo, įgaliojusi jai atstovauti vyrą. Gali būti, kad jos siekis turėti nuosavybę savo vardu tebuvo formalus apsidraudimas, nes tarp dvarų, kurių dairėsi įsigyti, pasitaikydavo savininkų rusų, iš kurių lenkams buvo draudžiama pirkti žemę. Tiek Olimpija, tiek jos vyras Vladislovas Stypulkovskis buvo katalikai, taigi, valdžios supratimu – lenkų kilmės. Tačiau moteris teigė, jog ji lietuvė, namie kalba lenkiškai ir lietuviškai, nes gimusi Vilniaus apskrityje Marijampolio dvare, o Giedraičių parapijoje, kuriai priklauso dvaras, gyvena lietuviai. Ji įteikė prašymą gubernijos valdžiai išduoti liudijimą, jog nėra lenkų kilmės. Vėliau šio liudijimo atsisakė, nes 1906 m. vasarą Vilniaus žemės banke surengtose varžytinėse jos vyras, apeidamas konkurentus, nebrangiai suderėjo Mniutos dvarą. Buvę dvaro savininkai, iš viso penki asmenys – du vyrai ir trys moterys, tikėjęsi gauti už dvarą gerokai didesnę sumą, varžytinių rezultatus apskundė Vilniaus

<sup>19</sup> Дело о разрешении дворянке Екатерине Бышинской приобрести часть наследственного имения, ten pat, Bs, 1885, b. 273, l. 3–8.

gubernatoriui, apkaltinę susimokymu V. Stypulkovskį ir banko valdytoją Povilą Končą. Parduoto dvaro bendraturčiai buvo lenkai, tačiau viena bendraturtė pasirodė besanti rusė, buvusi valstietė, ištekėjusi už lenkų bajoro ir paveldėjusi savo dalį iš mirusio vyro. Pasipiktinusios „rusų bajorės“ skundas, persmelktas kaltinimų lenkams, kad jie pažeidinėja įstatymus ir siekia užgrobti rusų žemę, taip pat Vilniaus apskrities bajorų vadovo liudijimas, kad O. Stypulkovskienė yra lenkė, privertė naują savininkę parduoti dvarą<sup>20</sup>. Mniutos dvaro pirkimo / pardavimo peripetijos, susijusios su žemėvaldos tautiniu aspektu, nerodė moterų diskriminacijos nuosavybės požiūriu. Šioje byloje sandorio pusės buvo vyrai ir moterys. Tais atvejais, kai sandoriai nepažeidė galiojusių įstatymų, nekilnojamojo turto rinkoje bajorės jautėsi taip pat laisvai, kaip ir vyrai.

### Dvarų paveldėtoja ir palikėja

Iki 1905 m. Vakarų gubernijų bajorams vienintelis legalus būdas išlaikyti tėvonijas ar įsigyti nekilnojamojo turto buvo paveldėjimas. Pagal įstatymą moterų paveldimas dalis buvo mažesnė nei vyrų. Jeigu paveldėjo abiejų lyčių palikuonys, našlėms priklausė  $\frac{1}{4}$ , dukterims ar giminaitėms  $\frac{1}{7}$  šeimos turto dalis, bet paveldėtojos moterys dalijosi turtą po lygiai. Ištekėjusi bajorė, gavusi jai priklausančią šeimos turto dalį pasogos forma, neturėjo teisės

<sup>20</sup> О покупке дворянкой Олимпией-Жозефиной Адольфовной Стыпулковской с публичных торгов при Виленском земельном банке имения Мнюта Дисненского уезда, ten pat, Bs, 1906, b. 284, l. 1, 9–13, 15, 17, 21, 23, 70–72. 1907 m. rudenį Vilniaus žemės bankas paskelbė, kad O. Stypulkovskienės Mniutos dvaras yra parduodamas. *Виленские губернские ведомости*, 13 октября 1907, № 81, с. 10.

pretenduoti į tėvo palikimą, bet galėjo paveldėti motinos nuosavybę<sup>21</sup>. Nelygių galimybių paveldėti moterys neginčijo. Tačiau daugumai bajorių palikimas buvo pagrindinis šaltinis kurti savo nuosavybei, pasigerinti materialinę padėtį.

XIX a. devintame dešimtmetyje–XX a. pradžioje Vilniaus teismo rūmuose nagrinėtos apeliacinės bylos dėl dvarų ar žemės paveldėjimo rodo bajorių atkaklumą siekiant palikimo. Moterims pagelbėdavo prisiekusieji patikėtiniai, išmanę įstatymus, ir jų pačių užsispyrimas, net, atrodytų, beviltiškais atvejais. Neturtinga bajorė Malvina Aleksandrovič pasiekė teismo pripažinimo, kad jai priklauso trečdalis jos senelio Kazimiero Kulviečio palikimo Dysnos apskrityje Sočnevo viensėdyje, nors jos velionė motina palikimo nebuvo gavusi. Apie trisdešimt metų žeme naudojosi motinos seserys Leonarda Paškevičienė ir Pranciška Majeuskienė, kaip paaiškėjo, nuomojusios žemę iš savo motinos. Trečioji sesuo, Malvinos motina, turėjusi proto negalią, apie savo paveldėjimo teisę nė nenutuokė. Tik mirus motinai, Paškevičienei ir Majeuskienei, tvarkiusioms paveldėjimo reikalus, teko viešai paskelbti apie palikimą, nes to reikalavo įstatymai. Vilniaus apygardos teismas, į kurį kreipėsi M. Aleksandrovič, jos ieškinį atmetė, tačiau ji pateikė apeliaciją Vilniaus teismo rūmams ir prisiteisė mirusiai motinai priklausančią dalį, remdamasi tuo, kad apie palikimą ji sužinojo tik iš skelbimo. Jai atstovaujantis prisiekusysis patikėtinis pasiekė, kad teismas neatsižvelgtų į senaties terminą, kaip reikalavo L. Paškevičienė ir P. Majeuskienė, teigusios, kad jų sesuo

nesinaudojo tėvo palikimu daugiau kaip 10 metų ir todėl prarado į jį teisę<sup>22</sup>.

Per teismą savo palikimo dalies reikalavo Juozefa Vamperskienė, pateikusi ieškinį motinai ir seserims, įsiteisusioms kaip paveldėtojos Juozapo Vinčo Trepų ir Leliškės dvarus Raseinių apskrityje. Bylos medžiaga nerodo, kodėl Juozefa buvo apėita, ar ištekėjusi gavo pasogą. Tačiau vyriškosios giminės palikuonių nebuvo ir ji manė turinti teisę į tėvo palikimą. Jos padėtį komplikavo tai, kad tėvas abu dvarelius buvo ilgam išnuomojęs dukteriai Dominykai su sąlyga, kad ji sumokės jo skolas, o žmona ir kitos dukterys dvarais nesinaudojo. Kauno civilinis ir baudžiamasis teismas ieškinį atmetė, bet kai Valdantysis Senatas, gavęs J. Vamperskienės skundą, liepė bylą „peržiūrėti iš esmės“, ieškovė ją laimėjo ir prisiteisė 2/7 dalis tėvo dvarų<sup>23</sup>.

Kauno apygardos teisme nagrinėta byla dėl prarastos teisės į palikimą rodė, kad kasdieniame gyvenime moterų įsivaizdavimas apie savo teises kartais kirtosi su įstatymais. Tačiau tai netrukdė siekti to, kas joms nepriklausė. Juzefa Zeifert pareiškė susigrąžinsianti 1/7 dalį Rudžių dvaro Novoleksandrovsko (Zarasų) apskrityje ir pareikalavo motinos palikimo. Ji pasinaudojo 1850 m. dokumentu, pagal kurį Rudžiai atiteko jos tėvui Dionizui Aleksan-

<sup>22</sup> По жалобе дворянки Мальвины Михайловны Александрович на решение суда от 2 октября 1895 г. по иску ее к дворянкам Леонарде Казимировой Пашкевич и Францишке Казимировой Маевской в сумме 800 руб. о наследстве. LVIA, f. 445, ар. 2, б. 3196, л. 13–17.

<sup>23</sup> По жалобе дворянок Ксаверии Антоновны и Антонины Осиповны Винчо на решение Ковенского окружного суда от 28 августа 1884 г. по иску к ним и дворянке Доминике Якович дворянки Юзефаты Петронели Осиповны Вамперской в сумме 200 руб. о наследствах, оставшихся после дворянина Осипа Винча, ten pat, б. 422, л. 9–12.

<sup>21</sup> Свод Законов Российской империи, т. X, ч. I: Свод законов гражданских. Кн. I: О правах и обязанностях семейственных. СПб, изд. 1900 г.



dravičiui ir kaip motinos turto paveldėtoja per teismą formaliai įtvirtino teisę į nuosavybę. Jos netikras brolis Konstantinas Aleksandravičius atsisakė pasidalyti dvarą, mat mirus tėvui atsiskaitė su savo pamote, skyrė jai atitinkamą kapitalą, kilnojamąjį turtą ir iškraustė iš dvaro. Jis užprotestavo teismo sprendimą ir laimėjo bylą, nes, gavusi turto kompensaciją pinigais, pamotė prarado teisę į nekilnojamąjį turtą, o šiuo atveju jos duktė jo negalėjo paveldėti<sup>24</sup>.

Nelygios paveldėjimo teisės atvedė į teismą Eleonorą Petkevičienę, siekusią mirusio brolio nuosavybės. 1874 m. mirus broliui Pranciškui Žebenka, jo Gorainių dvarelį Šiaulių apskrityje pasisavino nuomininkas Ignotas Belskis, motyvuodamas tuo, kad naudojosi žeme daugiau kaip dešimt metų, taip įgydamas teisę į velionio dvarą. Jis net bandė įtvirtinti nuosavybės teisę, pasiremdamas liudininkais ir trečiųjų teismo nutarimu. Šio teismo prireikė, nes buvo gyvas brolis Florijonas Žebenka, turėjęs perimti Pranciškaus nuosavybę. Tačiau Florijonas pirma priėmė palikimą, o paskui atsisakė, kaip vėliau paaiškėjo, neturėdamas lėšų ir noro bylinėtis su įžūliu nuomininku. Tad trečiųjų teismas nusprendė, kad nuomininkas turi teisę į Florijono žemę. Po dešimties metų nuomininkui bylą iškėlė E. Petkevičienė kaip vienintelė likusi teisėta dvaro paveldėtoja. Teismas jos ieškinio nepatenkino, paveldėtoja nepripažino, nes pagal įstatymus dvaras vis dėlto turėjo pereiti Florijonui. Bet nuomininkas iš dvaro buvo pašalintas<sup>25</sup>.

<sup>24</sup> Дело Ковенского окружного суда по 1 гражданскому отделению по иску дворянки Юзефы Дионизовны Зейферт к дворянину Константину Дионизевичу Александровичу о недвижимом имуществе по наследству в сумме 700 руб., ten pat, ap. 5, b. 1093, l. 10, 16, 19, 61–63.

<sup>25</sup> По апелляционной жалобе поверенного дворянки Елеоноры Юрьевны Петкевич присяжно-

Бажорės nevengė varžytis dėl žemės su keliais ir keliolika paveldėtojų. Dėl Lauksodžio dvaro Panevėžio apskrityje susikirto giminaičių – brolių Vereščinskių ir grafienės Olgos Rošfor – interesai. 1857 m. Valdantysis Senatas ir Valstybės taryba svarstė klausimą, kam turi atitekti Lauksodis mirus jo savininkui Juozapui Vereščinskiui. Dvaras priklausė buvusių jėzuitų valdų kategorijai. Šie dvarai formaliai priklausė valstybei, todėl dvaro paveldėjimo reikalus sprendė valstybės institucijos. Vyriškosios giminės palikuonių neliko: du J. Vereščinskio sūnūs mirė bevaikiai, sūnų Kristoforą ir jo palikuonis velionis dėl nežinomų priežasčių išbraukė iš paveldėtojų sąrašo, todėl palikimas atiteko penkioms dukterims. Keturios jų liko netekėjusios, o Marijona Vereščinskaitė ištekėjo už rusų generolo Nikiforo Koptevo. Marijonos teisės į dalį dvaro perėjo šioje santuokoje gimusioms dukterims. Dvaro savininke tapo vyresnioji duktė grafienė Olga Rošfor, nusipirkusi bendraturčių teises į palikimą, o nukaršusią tetą, kol ta dar buvo gyva, privertusi surašyti testamentą ir leisti naudotis jos dalimi. Kai 1885 m. į dalį dvaro pareiškė pretenzijas Kristoforo vaikai, O. Rošfor laimėjo bylą įrodžiusi, kad ji yra vienintelė tikroji dvaro šeimininkė, nors byloje netrūko teisinių kolizijų<sup>26</sup>.

Nuosavybės perėmimo kombinacijose moterys dalyvavo kaip lygiavertės

го поверенного Белавина на решение Ковенского окружного суда по иску доверительницы к губернскому секретарю Игнатию Антонову Бельскому о признании за нею, Петкевич, права собственности на имение Горайне-Покрожице, ten pat, ap. 2, b. 3, l. 22–27.

<sup>26</sup> По жалобе графини Ольги Рошфор на решение Виленского окружного суда по иску ее к Леопольду Верещинскому о наследственном имуществе, ten pat, b. 282, l. 5–7, 17.

konkurentės. Sudėtingose situacijose, kai į vieną dvarą pretendavo daug paveldėtojų ir naudojimasis nuosavybe tapdavo komplikuoatas, moterys apsukrumu lenkė vyrus, savinosi valdas ir nesibodėjo naudoti neetiškas priemones. Mirusio bevaikio Juozapato Norvilo Laukdvarių dvarą Raseinių apskrityje, kuris sudarė apie 100 deš., trisdešimt metų dalijosi broliai, seserys ir jų vaikai, o pagrindinį vaidmenį šioje paveldėjimo istorijoje suvaidino moterys. Paveldėjimo teisės ėjo iš rankų į rankas, kol vienintele dvaro savininke tapo Juozapato brolio Roko Norvilo vaikaitė Liudvika Lileikaitė-Križanauskienė, perėmusi dalis iš tėvo sesers Apolonijos Kelpšienės, senelio ir motinos Teodoros Lileikienės, kuri padidino šeimos palikimą, sudariusi sandorį su Juozapato brolio Mato Norvilo vaikais. Kiti paveldėtojai – Juozapato brolio Liudviko Norvilo vaikaičiai – Stanislovas Norvilas ir jo seserys – buvo nušalinti nuo palikimo. Čia padėjo įsikišimas A. Kelpšienės, kuriai pavyko įtikinti teismą, kad Stanislovas neturi teisės į dvarą, nes jo tėvas buvo jos tėvo nesantuokinis vaikas. Tiesa, Stanislovas pateikė apeliaciją Valdančiajam Senatui, įrodė, kad jo senelis gimė teisėtoje santuokoje ir atsietė trečdalį Laukdvario<sup>27</sup>.

Bajorės įsitraukdavo į painias paveldėjimo bylas, kurios trukdavo dešimtmečiais, juolab kai buvo teisiama dėl stambių dvarų. Dėl grafo Stanislovo Manuzio Bogino dvaro Dysnos apskrityje, Lodzės, Opsos ir Belmonto dvarų Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrityje susikirto grafo Felikso

<sup>27</sup> По жалобе титулярного советника Станислава Осипова Норвилло на решение Ковенского окружного суда от 23 сентября 1898 г. по иску его к дворянке Людвиге-Юзефе Кржижановской в сумме 120 руб. о праве собственности на 1/3 имения Лавкодворы, ten pat, b. 4434, l. 23–30.

Broel-Pliaterio ir Marijos Žiunjen interesai. Abu pretendavo į dvarą kaip S. Manuzio kreditoriai: F. Pliateris dėl grafo skolų jo tėvui Ignotui Pliateriui, kurio seserį buvo vedęs Manuzis, M. Žiunjen – kaip paveldėjusi vieno kreditorių teises į gražintą skolą. Palikimas buvo stambus – tik Belmontas ir Lodzė sudarė apie 20 000 deš. žemės ir miško, tad pretendentų į palikimą netrūko. Tačiau dvarais naudojosi Feliksas Pliateris. Išsinuomojo juos iš Strutinskių, kurių teisės į palikimą buvo pripažintos, perpirko ilgalaikę sutartį su trečiuoju asmeniu dėl miškų kirtimo, apsigyveno Bogine, kirto ir pardavinėjo mišką. Kai Strutinskiai dėl skolų bankrutavo, atsirado kitas pretendentas į palikimą, Juozapas Sarneckis, jam mirus – jo paveldėtoja M. Žiunjen, kreipusis į teismą. Dar nepasibaigus bylos svarstymui Sankt Peterburgo teismo rūmuose moteris išsirūpino jų nutartį, suteikiančią jai teisę kontroliuoti dvarų miško kirtimą ir paskyrė prižiūrėtojus, apribojusius F. Pliaterio veiksmus miškuose<sup>28</sup>.

Taigi, kaip dvarų ir žemės paveldėtojos bajorės buvo ypač aktyvios. Vis dėlto, jeigu dvaras nebuvo tėvonija, bet jį skyrė išdas, moterys negalėjo tikėtis jį perimti. Dvaro likimas priklausė nuo valdžios sprendimo. Vakarų gubernijų bajorės turėjo mažai patirties naudotis valstybės dvarais. Toks Dusinėnų dvarelis, tiksliau – ferma, Vilniaus apskrityje priklausė iki gyvos galvos Veronikai Goreckienei. Čia gimė jos sūnus, garsus dailininkas Tadas Goreckis (1825–1868), čia ji mirė 1875 m. kovo 3 d.

<sup>28</sup> По ходатайству поверенного М. Жюниен действительного статского советника Ивана Калачова об оказании содействия к охране лесов заповедных имений Богин, Бельмонт и местечка Опса, принадлежащих его доверительнице, ten pat, f. 378, Bs, 1903, b. 317, l. 1–61.

Sena moteris kurį laiką rėmė našlaujančią marčią Mariją Mickevičiūtę-Goreckienę, su trimis mažamečiais vaikais likusią be pragyvenimo šaltinio, bet neturėjo teisės palikti dvarą vaikaičiams. M. Goreckienė pateikė prašymą imperatoriui suteikti jai teisę į Dusinėnus iki gyvos galvos, kai mirs jos anyta, ir sulaukė generalgubernatoriaus P. Albedinskio pritarimo<sup>29</sup>. M. Goreckienės prašymas nebuvo patenkintas. Dusinėnus atsiėmė Valstybės turtų valdyba, fermos žemė, iš viso 111 deš., buvo padalyta į du sklypus, kurie atiteko valdininkams rusams. Vieną sklypą įsigijo Vilniaus švietimo apygardos globėjo kanceliarijos viršininkas Leonidas Pinajevs, į kitą pretendavo Valstybinių valstiečių apriūpinimo žeme laikinojo skyriaus poskyrio viršininkas Antonovas<sup>30</sup>.

Bajorė žemvaldė palikdavo nekilnojamąją nuosavybę vyrui, sūnums ir dukterims arba artimiausiems ir tolimesniems giminėms, jeigu neturėjo palikuonių. Tačiau jos teisė perduoti nuosavybę buvo ribojama, jeigu ji ketino perduoti tėvoniją kitai giminei esant tiesioginių vyriškosios lyties palikuonių. Tokiu atveju reikėjo gauti valdžios leidimą. Mosaro dvaro Vilniaus gubernijos Dysnos aps. savininkė grafienė Barbora Bžostovskienė 1875 m. prašė teisingumo ministro leidimo palikti dvarą dukteriai Vandai Kozelienei ir vaikaičiui Vladislovui Oskierkai. Tiesioginis dvaro paveldėtojas, jos sūnaus Abdono sūnus Jonas Bžostovskis, išsikėlė gyventi

<sup>29</sup> Дело по прошению Марии Горещкой о пожаловании ей фермы Дусеняты после смерти матери ее, владелицы этой фермы, ten pat, Bs, 1874, b. 587, l. 1, 6, 9–11.

<sup>30</sup> Дело о предоставлении коллежскому асессору Пинаеву фермы Дусеняты, ten pat, Bs, 1875, b. 431, l. 1–4, 7, 14, 15, 25.

į Stavropolį ir rengėsi vesti stačiatikę rusę Aleksandrą Staroselską. Nuogaustaudama, kad Bžostovskių tėvonija ilgainiui atiteks palikuonims stačiatikiams, grafienė nutarė atimti iš vaikaičio paveldėjimo teisę ir palikti dvarą dukterų linijai. Suvokdama, kokie nepalankūs yra įstatymai, ji bandė apsisaugoti ir praskolinti dvarą, išduodama fiktyvius vekselius giminėms: Jono motinai Rožei Bžostovskienei, dukteriai V. Kozelienei, vaikaičiui V. Oskierkai ir Evelinai Pilsudskienei, iš viso 59 tūkst. rb vertės. J. Bžostovskis apskundė senelę ir motiną Vidaus reikalų ministerijai, kad dėl tautinių ir religinių motyvų iš jo atimamas teisėtas palikimas, ir grafienės projektas liko neįgyvendintas. Ministerija dėl Mosaro dvaro savininkės „nusikaltimo“ buvo nusiteikusi skirti dvarui administracinę globą. Tačiau lėmė Vilniaus gubernijos bajorų vadovo Aleksandro Domeikos įsikišimas. Jis įtikino ministeriją, kad Barbora Bžostovskienė yra žinoma bei gerbiama dvarininkė ir su savo tėvonija gali elgtis kaip panorėjusi<sup>31</sup>. Vis dėlto lieka neatsakytas klausimas, ar Jonas Bžostovskis tapo Mosaro savininku. XX a. pradžioje šis 1 283 deš. dvaras priklausė Edmundui Pilsudskui<sup>32</sup>.

## Dvarininkė

Bajorės kaip visateisės dvaro savininkės nesukūrė specifinio dvaro valdymo modelio, kuris atskirtų vyro ir moters žemvaldžių elgseną. Jos pakluso galiojusioms normoms, įpareigojančioms rūpintis tėvonija ar įsigytu dvaru ir juos perduoti pa-

<sup>31</sup> По отзыву министра юстиции относительно всеподданнейшего ходатайства помещицы Варавры Бржостовской о дозволении совершить духовное завещание в пользу дочери и внука, ten pat, b. 654, l. 1, 4, 6, 18, 22, 25, 33, 26.

<sup>32</sup> LVIA, f. 381, ap. 19, b. 4079, l. 30.

likuonims. Su nuosavybe elgėsi panašiai kaip vyrai, ūkininkavo pačios ar išnuomodavo dvarus. Pritrūkus lėšų, ieškojo kredito ir jį garantavo savo turtu, skolino pačios ir persekiojo nemokius kreditorius. Vadovavosi savo galva, klydo, bet jautėsi savarankiškos ir nepriklausomos.

Mažai žinoma apie bajorių ūkininkavimo patirtį, ją dar reikia ištirti. Išlikusios teismų bylos labiau atspindi bajorių kaip dvarų nuomotojų elgseną. Moterims buvo nesvetima ši dvarininkų plačiai praktikuota nuosavybės naudojimo forma. Bylinėjimasis dėl dvarų nuomos rodo bajorių savarankiškumą santykiuose su nuomininkais, bet ne visada šio verslo išmanymą. Jos pačios derėjosi su nuomininkais, nustatydavo sąlygas ir pasirašydavo nuomos sutartis. Taip elgėsi Stefanija Pilsudskienė, išnuomojusi Savarinės (Ksaverinės) dvarą Vilniaus apskrityje miestiečiui Izraeliui Berkovičiui. Notaro patvirtintoje sutartyje numatė sau teisę nutraukti sutartį, jei laiku negautų nuomos. Kai taip atsitiko, ji sutartį nutraukė, iš nuomininko supirko galvijus bei inventorių ir pagal privatų susitarimą šešeriems metams išnuomojo Savarinę Izraelio sūnui Abraomui Berkovičiui. Įsigytą kilnojamąjį turtą jai teko ginti teisme, kai jos vyras Jonas Pilsudskis išnuomojo degtinės varyklą tam pačiam Izraeliui Berkovičiui, o šiam už kažkokius prasižengimus Valdantysis Senatas priteisė didelę baudą. Kadangi formaliai nuomininkas neturėjo nuosavo turto, baudą buvo liepta išieškoti iš varyklos savininko J. Pilsudskio. Pastarasis nuo baudos išsisuko, pranešęs valdžiai, kad I. Berkovičiui priklauso gyvuliai ir inventorius jo nuomojamame Savarinės dvare. Į dvarą atvyko policija ir areštavo turtą. S. Pilsudskienė pateikė ieškinį vyrui

ir I. Berkovičiui, reikalas baigėsi taikiu susitarimu<sup>33</sup>. Tačiau ši istorija rodo, kad atskiras turto valdymas buvo įprastas dalykas ir vyrai noriai perleisdavo žmonoms turtinę atsakomybę.

Gali būti, kad kaip dvarininkės ir turto valdytojos moterys naudojosi mažesniu autoritetu nei vyrai. Teismų bylos rodo, kad jos dažnai susidurdavo su nesąžiningais nuomininkais ir vienintelis būdas juos išprašyti iš dvaro buvo teismo įsikišimas. Julijai Strumilienei, dvylikai metų atidavusiai dvarą Lydos apskrityje miestiečiui Dovydui Mazoveckiui, nuomininkas neįtiko, todėl ji pareikalavo, kad tas paliktų dvarą. Nuomos sutartį, kurioje ji aptarė teisę nutraukti sutartį, jeigu Mazoveckis nesilaikys aptartų sąlygų, ji sudarė pas notarą. Nuomininkui atsisakius išsikraustyti iš dvaro, sutarčiai nutraukti prireikė teismo<sup>34</sup>. Adelė Sniadeckienė, pasisamdžiusi dvaro valdytoju miestietį Teofilį Bialovičių ir suteikusi jam įgaliojimą „tvarkytis savo nuožiūra“, nė nenutuokė, kad bajorų dokumentuose įprasta įgaliojimo formulė sukels jai rūpesčių. Kai nutarė pakeisti valdytoją ir liepė Bialovičiui palikti dvarą, jis pareiškė, kad turi ilgalaikę dvaro nuomos sutartį, tvarkingai moka nuomą, tad ūkininkaus iki baigsis sutartis. Mat pasinaudojęs A. Sniadeckienės įgaliojimu jos vardu jis sudarė dvaro nuomos sutartį su savo seserimi, kuri perleido jam nuomos teisę.

<sup>33</sup> По жалобе дворянки Стефании Степановны Пилсудской на решение Виленского окружного суда, состоявшееся 26 марта 1884 г., по иску ее к Ивану Степановичу Пилсудскому и Израиллю Вульфовичу Берковичу об имуществвах, ten pat, f. 445, ap. 2, b. 166, l. 32–40.

<sup>34</sup> По жалобе мещанина Давида Мазовецкого на решение Виленского окружного суда по иску к нему дворянки Юлии Струмилло об имении Чапличевщицна, ten pat, 2, b. 179, l. 14–15.

Dvaro savininkė buvo priversta kreiptis į teismą, kad jis pripažintų, jog ji neprivalo vykdyti nuomos sutarties ir padėtų iškraustyti nuomininką iš jos valdos<sup>35</sup>.

Tapdamos dvarų savininkėmis moterys perimdavo buvusio savininko turtinius įsipareigojimus. Grafo Rajnoldo Tyzenhauzo seseriai Marijai Pšezdzeckienei, paveldėjusiai Rokiškio dvarą, iškėlė ieškinį ilgalaikis Aknystos palivarko nuomininkas Aleksandras Plavskis, pareikalavęs, kad ji atlygintų už palivarke per nuomos sutarties laiką iškilusius ūkinius pastatus. Palivarką jis nuomojo iš R. Tyzenhauzo 1853–1874 m. Kai po sukilimo buvo ištremtas, nuomą perėmė jo broliai ir žentai. A. Plavskio paliktomis lėšomis palivarke buvo pastatyti namai, virtuvė, pirtis, vėjo malūnas. Grįžęs iš tremties jis pareikalavo kompensuoti šias išlaidas, dvaro savininkei atsisakius tai padaryti, pateikė jai daugiau kaip 5 000 rb ieškinį. Teismas pripažino, kad kaip dvaro paveldėtoja M. Pšezdzeckienė pagal įstatymus privalo vykdyti buvusio savininko įsipareigojimus, susijusius su nuoma. Tiesa, nuomos sutartis neatsirado, ieškovui nepavyko įrodyti pretenzijų pagrįstumo ir visi pastatai perėjo grafienei, nes buvo pastatyti jos paveldėtoje žemėje<sup>36</sup>.

Bajorių turtinės atsakomybės klausimas iškildavo ir tada, kai jų dvarų reikalus tvarkė įgaliotieji vyrai ar sūnūs. Kotrynai Grineveckienei priklausė buvęs jėzuitų dvaras Kamennyj Log, taip pat tėvoninis

palivarkas, abu Vilniaus apskrityje. Dvarai buvo apleisti ir nepelningi. Savininkė gyveno dvare, pati neūkininkavo, nuomojo žemę valstiečiams ir žydams<sup>37</sup>. Dvarus bandė gelbėti jos sūnus Eugenijus, veikęs pagal K. Grineveckienės įgaliojimą. Jam teko skolintis pinigų įvairiems mokesčiams ir palūkanoms sumokėti, įkeisti palivarką. Kai kreditoriai pareikalavo grąžinti skolas, jam pavyko įrodyti, kad skolinosi motinos prašymu ir jos vardu, todėl skoloms padengti buvo parduoti motinos dvarai<sup>38</sup>.

Reikėtų pabrėžti, kad bajorės žemvaldės gerai perprato kreditavimo esmę, juo naudojosi taip pat laisvai, kaip vyrai. Jos skolinosi pinigų ir juos skolino, pasirašydavo skolos raštus, reikalavo grąžinti skolas, bylinėjosi teismuose. Nėra pagrindo teigti, kad bajorių skolinotojų ratas skyrėsi nuo vyrų kreditorių rato. Kaip ir vyrai jos ieškojo kreditorių artimesnėje aplinkoje, bet pačios nevengė finansinių sandorių su svetimais. Ta pati K. Grineveckienė dešimties metų terminui pasiskolino 6 000 sid. rb iš savo marčios. Skolos raštą ji pasirašė prie liudytojų ir pasižadėjo laiku mokėti palūkanas<sup>39</sup>. Dvarininkė Kazimiera Karčiauskienė paskolino 3 500 rb bajorui Zigmantui Boričevskiui, skolos raštą pasirašė pas notarą, o kai skolininkas grąžino tik dalį skolos ir laiku nesumokėjo palūkanų, ji bandė iš jo prisiteisti gerokai didesnę sumą, tiesa, nesėkmingai<sup>40</sup>.

<sup>35</sup> По жалобе мещанина Теофиля Иванова Бяловича на решение Виленского окружного суда от 2 октября 1889 г. по иску к нему Адели Снядецкой об имени Ядвисин в Свенцяном уезде, ten pat, b. 1545, l. 18–21.

<sup>36</sup> По жалобе дворянина Александра Семенова Плавского на решение Ковенского окружного суда, состоявшееся 23 марта 1884 г., по иску его к графине Марии Константиновне Пшездзецкой о недвижимости имущества, ten pat, b. 16, l. 22–32.

<sup>37</sup> Vilniaus gubernijos valstybės turtų valdytojo 1868 m. birželio 22 d. raštas Vilniaus gubernatoriui, ten pat, f. 381, ap. 19, b. 1697, l. 51v–52.

<sup>38</sup> Дело о долгах умершей помещицы Екатерины Гриневецкой и продаже имения последней, 1873–1878, ten pat, ap. 11, b. 1128, l. 18–21, 33, 101–102, 113–115, 207–210.

<sup>39</sup> Ten pat, l. 101.

<sup>40</sup> По жалобе поверенного помещицы Казимиры Осиповны Карчевской присяжного поверенного



XIX a. bajorėi nebūdingą elgseną kovodama dėl gražintinų pinigų pademonstravo 60 deš. Trakų apskrityje savininkė Monika von Römer<sup>41</sup>. Ji padavė į teismą dvarininkę Vandą Sycianką, kuri pagal turto pasidalijimo sutartį turėjo jai per šešerius metus išmokėti 10 000 rb palūkanas ir delspinigius, jeigu nesilaikytų mokėjimo terminų. Nesulaukusi išmokų, M. von Römer kreipėsi į Vilniaus policijos valdybą su prašymu išreikalauti skolą. Policijos valdyba jos prašymą patenkino, tačiau ji pati nutraukė bylą ir pateikė ieškinį V. Syciankai Vilniaus apygardos teisme, kuris taip pat pripažino jos ieškinio pagrįstumą ir priteisė atsakovei teismo išlaidas. V. Sycianka pateikė apeliaciją Vilniaus teismo rūmams, kurioje reikalavo panaikinti apygardos teismo sprendimą, nes pagal įstatymus M. von Römer neturėjo teisės kreiptis į teismą, kai skolos gražinimo klausimu buvo priimtas sprendimas kitoje teisėtvarkos institucijoje. M. von Römer nesamdė prisiekusiojo patikėtinio, atvyko į teismo rūmus, kalbėjo teisme ir laimėjo bylą, pademonstravusi įstatymų ir teisinės procedūros išmanymą<sup>42</sup>.

## Išvados

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvos bajorų luomo vyrai ir moterys naudojos lygiomis teisėmis į nuosavybę. Bajorėms galiojantis

Буйко на решение Виленского окружного суда, состоявшееся 8 августа 1885 г. по иску Карчевской к помещику Сигизмунду Фрементьеву Борычевскому в сумме 3052 р. 71 коп. по заемному письму, ten pat, f. 445, ap. 2, b. 210, l. 12–15.

<sup>41</sup> LVIA, f. 381, ap. 19, b. 4079, l. 97.

<sup>42</sup> По жалобе помещицы Ванды Рычардовны Сыцянка, присяжного поверенного Буйко, на решение Виленского окружного суда по иску к ней дворянки Моника Адамовны фон Ромер о 8700 руб. по раздельной записи, 20 ноября 1884 г., ten pat, f. 445, ap. 2, b. 8, l. 10–16.

paveldėjimo eiliškumas ar joms nustatytos mažesnės nuosavybės paveldėjimo dalys nevertė jų elgtis su savo dvaru ar žeme kitaip nei vyrai. Privilegiuoto luomo vyrų ir moterų turtiniai interesai ir jų elgsena su nekilnojamuoju turtu buvo stebėtinai panašūs. Ir vieniems, ir kitiems rūpėjo išlaikyti, gausinti turtą ir perduoti jį palikuonims.

Bajorės žemvaldės neįturi specialiu apribojimų dalyvauti nuosavybės sandoriuose asmeniškai arba per įgaliotinius. Jos pasirašydavo sutartis, prisiimdavo finansinius įsipareigojimus, tvarkė reikalus savo vardu. Bajorės savarankiškai valdė nuosavus dvarus ir su jais elgėsi taip pat kaip dvarininkai vyrai: galėjo pirkti, parduoti, valdyti, dovanoti, nuomoti, įkeisti, praskolinti, perleisti kitiems asmenims, palikti vyrui, vaikams ar giminėms. Jų laisvę disponuoti žeme ribojo tik bendri įstatymai, skirti „lenkų kilmės“ bajorams. Šiame straipsnyje nebuvo plačiau aptarti tokie aspektai kaip bendros ir atskiros sutuoktinių nuosavybės valdymas ar jų tarpusavio turtiniai sandoriai, kai vienas kitam perleisdavo dvarus ir žemę. Tačiau įstatymai numatė tokias galimybes, Lietuvos bajorai jomis naudojos, o sandorio sąlygos turėjusios būti dalykiškos ir be *gender* atspalvio.

Santykiuose su nuosavybe (bajorėms žemvaldėms aktuali žeme ir pinigais) XIX a. antrojoje pusėje trukdė ne tiek moterims nepalankūs įstatymai, kiek nereguliuoti nuosavybės santykiai šeimoje ir giminėje. Savo turtinius interesus bajorės gynė legaliomis priemonėmis, kreipėsi į valdžią, policiją ir teismus, kurie joms taikė bendrus įstatymus ir rūpinosi, kad jų teisės būtų įgyvendintos. Amžininkai palankiai žiūrėjo į lygiateisį bajorių dalyvavimą nuosavybės santykiuose, nes moterų pastangos kontroliuoti turtinę situaciją palaikė privatinės nuosavybės institutą.

## NOBLEWOMEN OF LITHUANIA AND LANDOWNERSHIP: PROPERTY RELATIONS IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

**Tamara Bairašauskaitė**

### S u m m a r y

This article was inspired by the monograph “A Woman’s Kingdom: Noblewomen and the Control of Property in Russia, 1700–1861” (published 2002) by Michelle Lamarche Marrese. The author explored the relationship of noblewomen of the Russian Empire with the property in the eighteenth to mid-nineteenth century and made three important conclusions: (1) the noblewomen had an exceptional privilege to dispose of the property, exercised control of their land and wealth, and had more liberties than women of the Western European elite; (2) private property was the only sphere of the Russian patriarchal society where women felt equal to men; (3) the right of noblewomen to the property that had been formed to the mid-nineteenth century was codified and did not change essentially in the second half of the nineteenth century.

In the historiography of Lithuania, the relationship to property of the nineteenth century women is not explored, although it is known that up to the 1840 when the Lithuanian Statute was in power, the Lithuanian and Russian law regulated the matters of women’s property, and later only the civil law of the Empire was actual. However, it was not explored how the noblewomen of Lithuania used their rights, how they fought for property and treated it. The article reveals how in the second half of the nineteenth century to the early twentieth century noblewomen landowners (first of all of the Polish origin) of the Kaunas and Vilnius gubernias created their relationships with the private property in the form of estates and land. Research sources include applications of noblewomen to the local and central authorities, correspondence of various governmental institutions on the issue of landownership, court files, and other legal documents. Based upon them, the conclusion was made that noblewomen owners of estates and land, who might comprise ca. 14–17 per cent of all landowners in the Vilnius and Kaunas gubernias, had the majority of male rights to property. Noblewomen

had to keep the order of priority of succession and inherited less than men; however, this did not force them to treat their estate and land in a different way than men did. Property interests of men and women of the privileged class and their treating of real estate were surprisingly similar. For both, it was relevant to keep the wealth, to increase it, and to transfer it to the descendants.

Noblewomen landowners did not feel special limitations to take part in property transactions personally or through assignees. They signed contracts, undertook financial obligations, dealt with matters on their behalf. Noblewomen administered their own estates on their own account and treated them in the same way as men: they could buy, sell, rule, donate, rent, mortgage, lend, place to the disposal of other persons, leave to the husband, children or relatives. Their freedom to dispose of land was limited only by the common laws that after the uprising of 1863 were applied to noblemen of Polish origin. This article did not discuss broader facets such as management of common and separate property of spouses or property transactions between them when they would place estates and land to the disposal of each other. However, such possibilities were foreseen in the laws; Lithuanian noblemen used them, and the conditions of transaction had to be businesslike and genderless.

In the sphere of property relations (relevant property for noblewomen landowners was land and money), for women in the second half of the nineteenth century, an obstacle was not so much unfavorable laws as non-regularized property relations in a family and kin. Noblewomen defended their property interests by legal means, resorted to the authority, police, and courts, which applied to them common laws and took care that their rights would be implemented. Contemporaries treated kindly the equal participation of noblewomen in property relations, because the attempts of women to control their property situation supported the private property institute.

*Iteikta 2013 07 22  
Parengta skelbti 2013 09 09*